

Velfærdsstaten 1958-1968

Socialstaten

Det er karakteristisk for efterkrigstidens Danmark, at statsmagtens betydning som arbejdsgiver og økonomisk dirigent har været stadig stigende. Man taler om, at *den liberale stat afløses af socialstaten*. Den privatkapitalistiske produktion støttes og afbalanceres af en aktiv offentlig sektor. Staten opsuger gennem forskellige beskatningsformer mere og mere - og fordeler mere og mere. I nedenstående oversigt kan man følge statsbudgettets vækst på en række væsentlige udgiftsområder.

Nogle offentlige drifts- og anlægsudgifter i mill. kroner

År	Folke-, invalid- og enkepension	Sundhedsvæsen. Sygeforsikring og særforsorg	Andre sociale udgifter	Undervisnings- væsen og kultur	Øvrige driftsudgifter (+ veje + forsvar)
1929/30	83	107	81	113	162
1938	148	174	227	146	237
1948/49	494	437	367	369	1060
1958/59	1482	1142	936	1005	1439
1961/62	2035	1737	1202	1658	2271
1965/66	3418	3144	1895	3188	3755
1970/71	8692	7314	5361	7173	7899
1972	11350	10030	7760	10020	9670
1973/74	12505	9456	9389	10750	13130

1929/30 og 1938/39: Kurt Hansen: Udviklingen i det offentliges indtægter og udgifter i Danmark siden 1929. 1947/48-1972/73: Statsfinanserne og Økonomisk Årsoversigt. Løbende årgange.

Tallene afspejler fremvæksten af det, der blev kaldt »velfærdsstaten«. Forudsætningen for dens tilblivelse er den internationale højkonjunktur fra 1950'ernes slutning. Udviklingen af et moderne, højkapitalistisk industrisamfund synes at gøre en stærk og aktiv statsmagt nødvendig, som så i en økonomisk vækstperiode kan tilbyde et *højt socialt serviceniveau*.

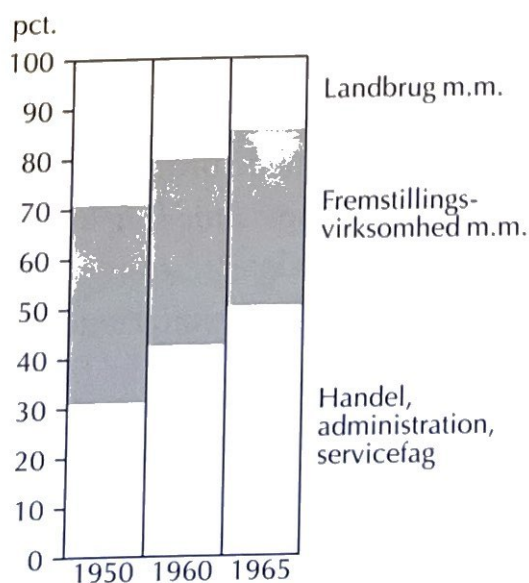
Erhvervsomstilling og nye uddannelser

1960'ernes højkonjunktur og udvidelsen af den offentlige sektor fik omfattende virkninger for samfundet, bl.a. inden for uddannelsesområdet. Produktionen øgedes stadig gennem ny teknik og nye produktionsmetoder, og det krævede stor bevægelighed mellem de forskellige fag samt hjælpeforanstaltninger over for den arbejdskraft, der nu hurtigere blev nedslidt. Ikke blot de egentligt faglige, men også de almene og de sociale uddannelser måtte derfor fornyes. Den moderne industristat behøvede en omfattende stand af embedsmænd og funktionærer, der kunne udøve dens planlægning og servicefunktioner, både inden for offentlig og privat virksomhed. De forskellige specialarbejderuddannelser, omlægningen af mesterlæren til efg, reformer og udbygning af teknika og Polyteknisk Lærestanstalt, skolereformer, oprettelsen af hf og udbygningen af universiteterne er i vidt omfang udløbet af disse krav. Ændringerne betød også, at *nye pædagogiske og faglige holdninger* blev ført igennem, og det førte til hyppige debatter og blev senere en del af baggrunden for ungdoms- og studenteroprøret.

Den sociale udvikling påvirker familiemønstret

En af højkonjunktorens følgevirkninger var opnåelsen af *fuld beskæftigelse*, hvad der førte til, at ca. 300.000 kvinder blev inddraget i arbejdsstyrken. Dette krævede en voldsom udbygning af daginstitutionerne. Derfor blev antallet af vuggestuer, børnehaver og fritidshjem tredoblet i løbet af 60'erne. En påbegyndt udvikling i familiemønstret blev herved forstærket.

Erhvervsfordelingen 1950, 1960, 1965

Oversigten viser funktionærgruppen/ mellemlagenes fremvækst i perioden – og svarende hertil afvandringen fra landbruget. Kilde: Statistisk tiårs- oversigt 1970. Danmarks Statistik.

Den store forskydning af de forskellige erhvervs betydning, som periodens industrialisering medførte (jf. illustrationen s. 345), betød ofte et brud med forældregenerationen fra 30'erne – både uddannelses- og arbejdsmæssigt og derved også geografisk. Familien indskrænkes til en *kernefamilie*, medens de forpligtelser, som slægten og familien tidligere havde, blev overtaget af den udbyggede offentlige forsyning.

Dog også kernefamilieformen er truet gennem begge forældres udearbejde. Staten træder ganske vist hjælpende til og overtager væsentlige områder af børnenes opdragelse/socialisation, men hjælpen har to sider. Den er en lettelse for familien. Staten sørger på den måde for en udjævning af forsørgerbyrderne, hvad der ligger i forlængelse af den socialdemokratiske lighedstanke. Men den skaber også problemer i familien. De indbyrdes bindinger bliver mindre, ligesom de statslige normer for opdragelse kan kolliderer med familiens egne.

Trods opløsningstendenser i form af stigende skilsmisetal og friere parforhold forbliver kernefamilien det naturlige samlivsmønster i perioden. Samfundet, herunder socialpolitikken, understøtter kernefamilien, fordi denne samlivsform bedst sikrer samfundets stabilitet. Samtidig er kernefamilien en naturlig og effektiv forbrugerenhed.

Familie- og fritidsliv i varesamfundet

Mere fritid og øget forbrug

Den intensivering af arbejdet, som er et resultat af den teknologiske udvikling i 50/60'erne, viser sig bl.a. i monotoni og akkordræs. Dette førte til *et øget pres på det familie- og fritidsliv*, der skulle give hvile og rekreation. Men højere arbejdsydelse tillader også større fritid. Arbejdsugen nedsættes således til fem dage, ligesom ferien gradvis udvides fra to uger til fire uger.

Også *forbruget bliver større*. Den forøgede produktion må føre til højere løn, ellers kan varerne ikke afsættes. Samtidig med at masseproduktionen på ny og omfattende måde bruger og nedslider arbejdskraften, så tilbyder den således i samme åndedrag et helt nyt kæmpeudbud af muligheder for tilfredsstillelse og erstatning. Tilbuddet af varer vokser eventyrligt, i al fald set med den generations øjne, der var opvokset i 40'erne, varerationeringens årti.

Også *salgsmåden* ændrer karakter. Pågående amerikanske salgsmetoder bliver almindelige. I de nye supermarkeder falder skranken mellem forbrugeren og varerne væk. Varerne byder sig direkte til, forførende både ved deres mængde og ved deres sanselige indpakning.

Direktion og arbejdere kigger på bil. General Motors i København, 1963.

I dette varesamfund bliver også fritiden til en vare. Inden for underholdnings-, hobby- og gør-det-selv-området vokser hele særindustrier frem. Det samme gælder for ferien. En hastigt voksende rejseindustri begyndte at masseproducere turistrejser i et udbud og til en pris, ingen havde kunnet drømme om tidligere.

Rejser, køleskabe, vaskemaskiner, tv, båndoptagere, foto- og filmapparater, biler etc. bliver noget, alle skal have – og efterhånden også får. Den forbedrede levestandard sætter sig gradvis igennem overalt, også på boligens område. Gennem afbetaling og andre kredit- og kontosystemer bringes det hele inden for alles rækkevidde. Tilsyneladende da. For selv om man mente, at samfundet kunne producere sig til lighed og velfærd – »gør gode tider bedre!« som Socialdemokratiet opfordrede vælgerne til i 1960 – så var virkeligheden noget anderledes. I 1969 dokumenterede socialdemokraten Bent Hansen i sin bog »Velstand uden velfærd«, at *de sociale skel i det danske samfund var fortsat under velstandsboomet* – ja at de endog i visse sammenhænge var blevet større.

Væren lig vare?

Når den fortsatte sociale ulighed ikke fornemmedes særlig stærkt i perioden, skyldtes det nok, at i den fælles jagt på materielle goder havde alle en chance og fik alle en del – om den så var mere eller mindre reel betød umiddelbart mindre. Denne noget begrænsede bevidsthed understøttedes af den fremstilling af forbruget, som blev givet i reklame og massemedier.

Det gængse princip bag *reklamens markedsføring* er at lade forbruget af en vare være lig med opfyldelsen af almindelige ønskefantasier. I

farvestærke og atmosfæreladede billeder forbindes varen æstetisk med opfyldelsen af hverdagens mange behov: erotik, sikkerhed, succes, intimitet, harmoni etc. Denne reklamernes særlige verden af drømme og tilfredsstillelse indgår på dominerende måde i presse, ugeblade og diverse magasiner samt i det ydre miljø. Reklamerne fylder godt op, ikke blot i omfang og som blikfang, men også økonomisk. Pressen er derfor imødekommende, og reklamens stadige stimulering af forbruget smitter af, ikke kun på bladenes egentlige forbrugerstof, men også på de øvrige stofområder. Rig livsudfoldelse forbindes generelt med et højt og kvalificeret forbrug. *Læserens rolle som menneske er lig rollen som forbruger* – eller som forfatteren Erik Knudsen udtrykker det:

»Vi har skæbner i alle størrelser
 alle prisklasser. Her er
 skabelønskæbner
 bomuld meget praktisk
 Men Fruen søger noget specielt
 en eksklusiv Stil-skæbne
 Hvad mener Fruen om denne
 c-mol, føres i farverne
 rosa, mocca, procelainsblå
 ...«

(»Sensation og stilhed«, 1958)

Digtet er typisk for den satiriske og moralske kritik, som naturligt nok rejste sig i slutningen af 50'erne i dele af digtningen og kulturdebatten. At binde fundamentale menneskelige behov til netop ting, til vareforbrug var imidlertid ikke kun et psykologisk-moralsk problem, en forvrænget holdning og smag dirigeret udefra. Det måtte også betragtes bredere i en samfundsmæssig sammenhæng, hvad der blev tydeligt i den mere marxistisk orienterede kulturkritik fra slutningen af 60'erne.

Efterspørgslen efter *de forskellige større luksusvarer var således ikke kun et udslag af materielt statusræs*. Kvindernes inddragelse på arbejdsmarkedet betød, at familien ligefrem blev afhængig af den højere levestandard. Anskaffelsen af de mange hårde hvidevarer, indkøbene af færdiglavede madvarer etc. var nødvendig på grund af den formindskede tid til hjemmearbejde. Ligeledes blev bilen en nødvendighed i et samfund, hvor koncentrationen af kapital medførte krav om stadig større og mere effektive enheder: en udvikling, som øgede afstanden mellem bolig, butik og arbejdsplads.

Den velstandsudvikling, som på mange måder var positiv, rummede

således problemer, hvis konsekvenser først viste sig efterhånden. Bag den ydre facade af vækst trivedes usikkerhed og tomhed. Disse mere skjulte livsfornemmelser blev blottet i den moderne digtning og blev taget op til diskussion i kulturdebatten.

Velfærdssamfundet til debat

Den programmerede tilværelse

Den *velfærdsstat*, som især Socialdemokratiet søgte at udforme som model for 60'ernes vækstsamfund, kan med dens høje sociale service-niveau og med sine lighedsbestrebelse nok synes et vældigt frem-skridt historisk betragtet. Og alligevel blev »velfærdsstat« af mange opfattet negativt, som et skældsord. Man mente, der var tale om en bureaukratisk formynderstat, hvor man tog ansvar, initiativ og udfordringer væk fra det enkelte menneske.

I sit essay »Velfærdsstat og personlighed« fra 1959 imødegår forfatteren Villy Sørensen den ovennævnte kritik. Ved at gøre velfærdsstaten til noget hovedsageligt ydre og personligheden til noget hovedsageligt indre forsøger han at ophæve problemstillingen. Han mener, at velfærdsstaten ved at give mennesket en vis materiel sikkerhed netop udfordrer sine borgere til konfrontation med sig selv som personligheder - hvad de så synes at vige tilbage for. Denne relative tiltro til velfærdsstaten (men mindre til dens borgere) var typisk for mange intellektuelle omkring 1960.

Sådan så det ikke ud et lille tiår senere. I litteraturforskeren Johan Fjord Jensens bog »Homo manipulatus« (dvs. det manipulerede menneske) fra 1966, dækker titlen over et mere kritisk syn på, hvordan personligheden fanges ind af det velfungerende industrisamfund. Den højtudviklede teknologiske beherskelse af tilværelsen, som dette samfundstrin står for, giver nok stor ydre materiel og social frihed, men giver den udefra på systemets betingelser. Set fra den enkeltes tilværelse opleves friheden som uvirkelig. Den forståelse, bogen skriver sig frem til, er den, hvorfra en del af ungdomsoprøret i 1968 starter: udviklingen bør bremses, institutionerne skal nedbrydes – nærhed, eksperimenter og alternativer er nødvendige.

Den realitet i samfundet, som er baggrunden for disse diskussioner, kunne man kalde for tendensen til *programmering*. Der er her tale om et fænomen, som nødvendigvis følger det højindustrielle samfund og den udviklede velfærdsstat: regulering og bureaukrati. Samfundslivet og dermed også det personlige liv lægges i rammer, der på forhånd er

organiserede, og som sørger for, at tingene forløber rigtigt og gnidningsløst. Dette gælder institutionelle dannelser af vidt forskellig art: fra byggevedtægter, arbejdsret, trafiksystemet, supermarkedet, betalingskonti, CPR-numre og helt ned til jukeboksen, kondistien, partypladen og ugepakkerne med madvarer. Denne programmering præger ikke blot det ydre sociale liv i stort og småt, men også de institutioner, der tager vare på menings- og bevidsthedsdannelsen.

Programmeringen mærkes fx inden for uddannelsesområdet som en udvikling i retning af centralisering og standardisering (modulopbygningen bl.a.), og inden for massemedierne mærkes den som en målrettet tilpasning af den udsendte information og underholdning.

Massemedierne og varemarkedet

Aviserne

To udviklingstendenser falder i øjnene, når man betragter massemedieområdet. Den ene er tendensen til *koncentration i produktions- og ejerleddet*, den anden er nogle *indholdsmæssige nyudviklinger*, der hænger sammen med, at de forskellige medier skal sælge deres indhold på et marked.

Udviklingen er ikke ny – men den skærpes. Fra 1945 til 1965 blev antallet af dagblade i Danmark halveret, medens totaloplaget stort set forblev uforandret. Det gamle firbladssystem (se s. 282) faldt væk. Hovedårsagen lå i den sociale udvikling. Den førømtalte forskydning inden for erhvervene, som det industrielle vækstsamfund førte med sig, herunder det voksende mellemlag, betød opbrud fra de hidtil kendte politiske og geografiske tilhørsforhold. I overensstemmelse hermed forsvinder den meningsprægede og lokale avis til fordel for den mere bredt informerende og landsdækkende avis. Da aviser med store oplag har lettere ved at tiltrække annoncører og ved at rationalisere produktionen, forstærkes denne udvikling.

Indholdet i de blade, der overlever, er karakteriseret ved, at stoffet opdeles ud fra særlige emneområder: bolig, mode, underholdning, erhvervsliv, sport etc. eller særlige adressatgrupper: kvinder, børn. Der konkurreres til den ene side med de hurtige nyhedsmedier: radio og tv og til den anden side med underholdningsmedierne: ugeblade og magasiner.

Udviklingen viser sig mest markant i *frokostavisernes* voldsomme vækst. I BT og Ekstra Bladet er der tale om en særlig måde at være avis på, en moderne udgave af »human interest«-journalistikken, som fik

Socialdemokratisk valgplakat, 1960.

stor gennemslagskraft. Den folkelige holdning kommer frem på tre måder. For det første er der den måde, man behandler stoffet på. Nyhederne gøres til en slags dramatiske noveller, således at læserne kan identificere sig med de personer og begivenheder, der skildres. Ofte sejrer det dramatiske aspekt derved over det saglige og principielle, hvad der fører disse aviser ud i en politisk zigzagskurs. For det andet lægges der vægt på stof, der har med familie- og fritidsliv at gøre (div. læserbrevkasser, sladderspalter, sexrubrikker etc.). Endelig er der opsætningen; billedbrug og sprog gøres enkel og slagkraftig. Det hele markedsføres dernæst under et særligt populistisk image: »din avis«, »tør, hvor andre tier«, »med dig mod skrankepaverne«.

Betegnelsen frokostavis henviser nok til det særlige udgivelsestidspunkt, men betegner også en særlig læsemåde. Ikke kun formatet gør disse aviser frokostpause-venlige, men også indholdet. Verden anrettes ud fra de mest appellerende aspekter: »Kvindelig bankrøver får fri i dag for at blive gift« lyder forsidenes hovedoverskrift. Virkeligheden forvandler sig til enkeltvise spændende historier, og avisen bliver til et bladblad.

Tv – det nye massemedium

Fjernsynet bliver periodens nye massemedium. Dansk tv etableres 1951. I 1968 var antallet af tv-modtagere steget til over én mill. Den hurtige vækst siger noget om periodens velstandsstigning, men også noget om dette mediums særlige udstråling.

Af en undersøgelse fra 1965 over folks tv-kiggeri fremgik det, at ca. 60% af befolkningen over 15 år havde set fjernsyn den foregående dag, i hovedstaden almindeligvis to-tre timer, i provinsbyer og landdistrikter en-to timer. Jo lavere socialt lag man tilhørte, jo længere tid benyttede man fjernsynet. Et andet karakteristisk træk var, at børn og unge hørte til de flittigste seere. Den udbredte brug har gjort tv til *periodens formentlig væsentligste kulturfaktor*. Ikke blot familiesamvær, forlystelsesliv og nyhedsformidling, men selve vor forståelse af den verden, der omgiver os, er blevet afgørende påvirket af fjernsynsmediet og dets enorme popularitet.

På grund af dansk tv's monopolstatus blev al tv-formidling koncentreret til én institution og én kanal. Virkningen af denne koncentration søgte man at svække ved at sende meget forskellige programmer og ved at lave provinsstudier. Men netop koncentrationen styrkede tv's centrale placering i periodens kulturliv. Det fælles aftenprogram gav hele befolkningen en fælles baggrund. Tv blev et stående samtaleemne svarende til vejret. Men i dette fælles program stødte de forskellige sociale og kulturelle gruppers interesser også direkte sammen. Udsendelserne resulterede derfor ofte i læserbreve, telefonstorme, tv-kronikker og kulturfejder. Disse gensidige anklager er stilnet noget af, hvad der måske er et tegn på både en større forståelse (eller snarere passiv tolerance!) og en større kulturel ensartning.

Radioen og P3

Tv's fremvækst gav radiomediet en mindre betydning. Oprettelsen af P3 (inspireret bl.a. af den kommercielle piratsender Radio Mercurs flerårige virksomhed fra et skib i Øresund) betød imidlertid, at der opstod en ny radiofunktion, der fik stor popularitet. P3's særlige program-sammensætning: megen populærmusik, korte taleindslag, lytterprogrammer, serviceprogrammer (trafik, sport), timenyheder etc. kan sammenlignes med frokostaviserne. At der også her er tale om *en karakteristisk ny vare beregnet på uforpligtende forbrug*, bliver tydeligt, når man tænker på, at transistorradioen og P3 opstår på samme tid. Hvor man end var, i stalden, bag bilrattet eller på stranden, kunne man omgive sig med et tilpasset og stimulerende lydmiljø.

Litteraturhåndbogen 1

Litteraturhistorisk oversigt

Redigeret af Ib Fischer Hansen,
Jens Anker Jørgensen, Knud Michelsen,
Jørgen Sørensen og Lars Tonnesen

6. udgave, 1. oplag

© 1981 by Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag A/S, Copenhagen.

Kopiering fra denne bog må kun finde
sted på institutioner, der har indgået
aftale med Copy-Dan, og kun inden
for de i aftalen nævnte rammer.

Forlagsredaktion: Anne Fægteborg

Layout og typografi: Axel Surland

Bogen er sat med Aldus hos NBC PrePress, København
og trykt hos Nordisk Bog Center A/S, Haslev

Printed in Denmark 2001

ISBN 87-00-48106-8

www.gyldendal-uddannelse.dk